

ШКОЛЬНАЯ ПРОГРАММА

С.І. Цыбульская

Беларуская мова

6 клас

Рабочы сшытак

Дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй
адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання

11-е выданне

*Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

Мінск
«Сэр-Віт»
2023

ПРАДМОВА

Рабочы сшытак складзены ў адпаведнасці з праграмай 2016 года і вучэбным дапаможнікам для 6-га класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Задача сшытка – стварыць умовы для паспяховага засваення правіл школьнага курса, норм сучаснай беларускай літаратурнай мовы. З гэтай мэтай падаюцца заданні, якія дапамогуць асэнсаваць правілы, навучыцца прымяняць іх на практыцы. Такім чынам паляпшаецца пісьменнасць вучняў, павышаецца іх паспяховасць на ўроках.

Практыкаванні, змешчаныя ў сшытку, можна выконваць падчас вывучэння або паўтарэння адпаведных тэм на ўроку (самастойна або ў групах) ці дома; дарэчы яны будуць на дадатковых занятках.

Заданні павышанай цяжкасці пазначаны знакам * («зорачка»). Пад знакам ♦ падаюцца дадатковыя заданні да практыкаванняў.

ТЭКСТ

1. Прачытайце тэкст. Пастаўце знакі прыпынку на месцы пропускаў. Назавіце прыметы тэксту, вызначце спосаб сувязі сказаў ў ім. Падкрэсліце словы (спалучэнні слоў), якія з'яўляюцца сродкамі сувязі сказаў.

Малюнкi прыроды

Алесь ішоў няспешна__ а перад ім адзін за адным мяняліся малюнкi прыроды. Толькі што ён захапляўся высокім абрывістым берагам__ але раптам дарожка пакацілася з узгорка ўніз. Хлопцу здалася__ быццам нехта разаслаў тут вялізны рознакаляровы дыван. Гэты чароўны дыван зліваўся ўдалечыні з блакітным шоўкам чэрвеньскага неба. Толькі дзе-нідзе на гэтай неабсяжнай роўнядзі віднеліся асобныя купкі беланогіх бярозак. Дрэўцы стаялі кружком__ як дзяўчаты ў карагодзе.

У адным месцы дарожку перабягаў невялікі ручай__ які цурчэў з-пад маладой алешыны. Вада ў ім была такая чыстая__ што відаць былі круглыя гладкія каменьчыкі на дне.

Паводле П. Броўкі.

2. Прачытайце тэксты. Вызначце іх агульную тэму і тып маўлення кожнага.

I. Тып тэксту: _____

У нас жыве балонка Пушок – маленькі пакаёвы сабачка. Ён прыгожы і кудлаты. У яго белая, доўгая, шаўкавістая поўсьць з густым падшэрсткам. Мыска маленькая, з вялікімі вачамі-гузікамі і маленькім носам-кнопкай. Павойная поўсьць на мысцы хавае нос і вочы. У Пушка злёгка прадаўгаватыя

віслыя вушы, якія ён падымае, калі насцярожаны або пры-
слухоўваецца. Лапы ў яго невялікія, але вельмі дужыя. Пры-
чым праднія лапы крыху карацейшыя за заднія. Пушок
смешна і хутка бегает, звонка брэша і весела адгукаецца на
сваю мянушку. Гэта сапраўдны сябар чалавека, яго любяць
усе ў нашай сям’і.

II. Тып тэксту: _____

У мяне ёсць вясёлы і гарэзлівы пёс Тузік. Ён беспародны,
дварняк, але мы яго вельмі любім.

Аднойчы Тузік гуляў на нашым двары пасля дажджу і па-
валіўся прама ў вялікую лужыну. Падышоў да ганка, паску-
голіў. Аднак у дом мама не дазволіла яго пускаць, а папрасіла
нас з братам Славікам яго памыць.

Мы вынеслі на двор стары таз і налілі ў яго цёплай вады.
Тузіка мы хацелі пасадзіць “у ванну”, аднак сабака доўга не
мог зразумець, што мы хочам. Ён брахаў і круціўся, пырскі
з поўсці ляцелі ў розныя бакі.

Я ўзяў лейку і стаў паліваць сабачку. Славік мачалкай
мыў яму бакі, спіну, живот і лапы. Вымылі на славу. Сабака
стаў чысты-чысты, а мы з братам былі мокрыя і брудныя.

III. Тып тэксту: _____

Ці задумваліся вы, якую карысць прыносяць людзям іх
гадаванцы?

Сабаку цэняць перш за ўсё за яго адданасць. Собачая вер-
насць і любоў ствараюць для чалавека свет, у якім яму ўтуль-
на і ён не адзінокі. Чалавек разумее, што нехта адчувае ў ім
патрэбу, бескарысна любіць яго. Не за адзнакі, не за модную
вопратку, не за поспехі ў кар’еры. Проста за тое, што ён ёсць.

Калі людзі заводзяць сабаку, то ім часцей даводзіцца бы-
ваць на свежым паветры. А гэта таксама карысна для кожна-

га. Акрамя таго, сабакі дапамагаюць сваім гаспадарам пашыраць кола знаёмых і нават сяброў.

А яшчэ сабакі могуць быць цудоўнымі педагогамі для дзяцей. Чацвераногія вучаць малых дабрыні і спагадлівасці. У падлеткаў хвастаты сябар развівае пачуццё адказнасці, цяроплівасці, дабрыню, самастойнасць.

Застаецца толькі здзіўляцца, чаму не ўсе яшчэ маюць сабаку...

3. Прачытайце тэкст. Устаўце прапушчаныя літары. Вызначце спосаб сувязі сказаў у тэксце. Пакажыце (падкрэсліце) і назавіце сродкі сувязі сказаў. Вызначце стыль і тып маўлення.

Ч__лавек стаі__ь за высокай канторкай і піша нешта гусіным п__ром. На ім ш__рокае __ёмнае ад__енне, як і ва ўсіх __учоных сярэднявечча. Свечка зусім аплыла і капціць. Але ён не заўважае. У ц__нтры пакоя – др__ўляны станок. Каля станка завіхаецца м__лады хлопец. Ён з намаганнем круці__ь ручку, і станок прыхо__іць у рух. Хлопец бярэ са станка вялікі аркуш то__стай паперы са свежым адбіткам тэксту і паказвае аркуш __учонаму.

За канторкай Сымон Будны – наступнік Франц__ска Скарыны ў справе друкавання кніг і пашыр__ння асветы сярод простага народа (*Паводле В. Вольскага*).

Спосаб сувязі сказаў у тэксце: _____

Сродкі сувязі сказаў: _____

Тып маўлення: _____

❖ Выпішыце словы, у якіх ёсць падоўжаныя зычныя.

4. Прачытайце тэкст. Пастаўце знакі прыпынку. Вызначце стыль і тып тэксту. Падкрэсліце сродкі сувязі сказаў.

Выглянула сонца але дробны дождж **яшчэ** ішоў. Сонца зайграла на мокрым лісці дуба. А над ракой і лесам вялізнай рознакаляровай дугой устала вясёлка. Там усё яшчэ **грымеў** гром але ўжо зусім ціха. Здавалася што ён злаваўся і пагражаў вярнуцца.

Зелянела ўсё вакол вербы кусты кветнікі. На лісці дрэў на траве блішчала раса і ў кожнай празрыстай кроплі адлюстроўвалася яскравае жнівеньскае сонца. Мільёны сонцаў зіхацелі на зямлі!

Пасярод вуліцы цурчаў ручай. Жоўтая вада з шумам і бульканнем шпарка кацілася ў бок рэчкі і пакідала шматкі бруднай пены (*Паводле І. Шамякіна*).

Стыль тэксту: _____ .

Тып тэксту: _____

❖ Зрабіце фанетычны разбор выдзеленых слоў.

5. Прачытайце тэксты (па варыянтах). Укажыце нумары сцверджанняў, якія адпавядаюць кожнаму тэксту.

I. Настаўнік доўга шукаў у лесе маладую грушку. І калі знайшоў такое дрэўца, дык доўга і асцярожна капаўся каля яго, акуратненка выкопваў разам з зямлёй. Прынёс і пасадзіў на школьным двары, дзе найбольш свяціла сонца, паліў вадой. Ды агарадзіў дзічку высокім коллем, каб не патаптала і не паламала яе жывёліна (*Паводле Я. Коласа*).

II. Мы, беларусы, старажытны народ. Сваю зямлю мы пачалі абжываць сорак тысяч гадоў назад. Помнім, як карміліся тым, што збіралі ў лесе. Помнім, як палявалі на звяроў і лавілі рыбу, як прыручылі потым коней, кароў ды курэй, як навучыліся вырошчваць жыта і пшаніцу. Помнім, як пабудавалі мноства прыгожых замкаў і храмаў (*Паводле Я. Сіпакова*).

III. Мядзведзь – адзін з самых буйных прадстаўнікоў жывёльнага свету. Даўжыня мядзведзя да трох метраў, вышыня ў карку¹ да 3,5 м, маса да 1 тоны. Склад цела масіўны. Галава вялікая, з падоўжанай мордай, лапы моцныя, пяціпальцыя, ступняходныя. Футра густое, з развітым падшэрсткам. Афарбоўка белая, чорная або бурая з рознымі адценнямі. Усёядны (*Беларуская энцыклапедыя*).

- ☐ 1) Тып тэксту апавяданне.
- ☐ 2) Тып тэксту апісанне.
- ☐ 3) Тып тэксту разважанне.
- ☐ 4) Тэкст адказвае на агульнае пытанне: *які прадмет?*
- ☐ 5) Тэкст адказвае на агульнае пытанне: *чаму?*
- ☐ 6) Тэкст адказвае на агульнае пытанне: *што адбываецца?*
- ☐ 7) Кампазіцыйная схема тэксту: тэзіс – доказ – вывад.

¹ *Карак* – задняя частка шыі ў жывёлы або чалавека.

- ☐ 8) Тэкст мае наступную схему: пачатак дзеяння – раз-
віццё дзеяння – заканчэнне дзеяння.
- ☐ 9) Тэкст мае наступную схему: агульнае ўражанне – пе-
ралік розных прымет.
- ☐ 10) Сувязь сказаў у тэксце паслядоўная.
- ☐ 11) Сувязь сказаў у тэксце паралельная.
- ☐ 12) Адным са сродкаў сувязі сказаў у тэксце з’яўляецца
займеннік.
- ☐ 13) Адным са сродкаў сувязі сказаў у тэксце з’яўляец-
ца паўтор слоў.
- ☐ 14) Адным са сродкаў сувязі сказаў у тэксце з’яўляюц-
ца злучнікі.

6*. Выканайце тэставыя заданні.

№ 1. Адзначце характарыстыкі, якія адпавядаюць наступнаму тэксту:

Рака выйшла з берагоў. Каламутная ад асенніх дажджоў вада паднялася, заліла абодва берагі. Яны злучаюцца старым драўляным мостам. З аднаго боку яго да берага прыстае паром. Побач віднеюцца палі, залітыя вадой. Насупраць парома на беразе прытулілася будка паромшчыка. Вакол яе раскінуўся скошаны поплаў. На той бок ракі віднеецца вёска (*Паводле П. Галавача*).

- ☐ 1) Тып тэксту апавяданне.
- ☐ 2) Тэкст адказвае на агульнае пытанне: *які прадмет?*
- ☐ 3) Сувязь сказаў у тэксце паслядоўная.
- ☐ 4) Кампазіцыйная схема тэксту: *тэзіс – доказ – вывад*.
- ☐ 5) Тэкст мастацкага стылю.

№ 2. Адзначце характарыстыкі, якія адпавядаюць наступнаму тэксту:

Усім вядомыя лёгкія надзіманыя шарыкі. Але наўрад хто задумваўся над паходжаннем гэтай цацкі. Аказваецца, яна нарадзілася зусім не як дзіцячая забава, а як афіцыйны атрыбут¹ святочных шэсцяў, святаў і велікасвецкіх прыёмаў. Менавіта так гаварылася ў патэнце², узятым у 1856 годзе ў Англіі. І толькі праз некалькі гадоў у Францыі шарык пачалі выкарыстоўваць у час вясёлых карнавалаў. А потым і для дзіцячых забаў (*Часоніс*).

- ☐ 1) Тып тэксту апавяданне.
- ☐ 2) Тэкст адказвае на агульнае пытанне: *што адбываецца?*
- ☐ 3) Тэкст мае наступную схему: *тэзіс – доказ – вывад*.
- ☐ 4) Сувязь сказаў у тэксце паралельная.
- ☐ 5) Адным са сродкаў сувязі сказаў у тэксце з’яўляецца займеннік.

№ 3. Адзначце характарыстыкі, якія адпавядаюць наступнаму тэксту:

У кожнай краіне ёсць горад, з якога бярэ пачатак яе гісторыя. Гісторыя нашай Бацькаўшчыны пачалася ў старажытным Полацку, які заслужыў права звацца “бацькам беларускіх гарадоў”.

Калі вы яшчэ не былі ў старажытнай сталіцы Беларусі, дык абавязкова павінны прыехаць туды, каб падыхаць яго паветрам, пахадзіць па старажытных вулачках. Тут кожны дом, камень – гэта наша гісторыя, якую мы абавязаны ведаць і перадаць у спадчыну наступным пакаленням (*Паводле У. Караткевіча*).

¹ *Атрыбут* – пастаянная прыналежнасць, характэрная прымета.

² *Патэнт* – дакумент, у якім засведчана права вынаходніка на яго вынаходніцтва.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
ТА́КСТ	4
ПАЎТАРЭННЕ ВЫВУЧАНАГА Ё V КЛАСЕ	12
СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ	16

ГРАМАТЫКА

СКЛАД СЛОВА. СЛОВАЎТВАРЭННЕ І АРФАГРАФІЯ	20
Марфемная будова слова. Аснова і канчатак. Нулявы канчатак.	20
Корань слова (паўтарэнне). Аднакаранёвыя словы і формы аднаго і таго слова.	21
Прыстаўка і суфікс як значымая частка слова.	24
Чаргаванне зычных і галосных у аснове	30
Праваяпіс прыставак, якія заканчваюцца на зычны (паўтарэнне)	32
Праваяпіс і, й, ы пасля прыставак	34
Утварэнне слоў. Утваральная аснова. Спосабы ўтварэння слоў: прыставачны, суфіксальны, прыставачна-суфіксальны	36
Утварэнне і правапіс складаных слоў	40
Складанаскарочаныя словы (азнаямленне)	40

МАРФАЛОГІЯ І АРФАГРАФІЯ

НАЗОЎНІК	45
Назоўнік як часціна мовы	45
Агульныя і ўласныя назоўнікі. Правапіс уласных назваў.	47
Назоўнікі адушаўлёныя і неадушаўлёныя	47
Назоўнікі канкрэтныя і абстрактныя	49
Назоўнікі зборныя і рэчывыныя	50
Род назоўнікаў. Несупадзенне роду некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах	53
Лікі назоўнікаў	55
Склон назоўнікаў. Асновы назоўнікаў	56
Асаблівасці правапісу канчаткаў назоўнікаў 1-га скланення (у давальным і месным склонах адзіночнага ліку)	58
Асаблівасці правапісу канчаткаў назоўнікаў 2-га скланення (у родным і месным склонах адзіночнага ліку)	61

Асаблівасці правапісу канчаткаў назоўнікаў 3-га скланення (у творным склоне адзіночнага ліку)	67
Правапіс канчаткаў назоўнікаў у множным ліку (у родным і творным склонах)	68
Скланенне прозвішчаў і назваў населеных пунктаў на -оў, -ёў, -аў, -ей, -ін, -ын	70
Рознаскланяльныя назоўнікі	71
Нескланяльныя назоўнікі	72
Спосабы ўтварэння назоўнікаў	73
Правапіс назоўнікаў з суфіксамі -ак-, -ык- (-ік-), -ачк-, -ечк-	75
Мяккі знак перад суфіксамі -к-, -чык- і ў суфіксах -аньк-, -еньк-	76
Складаныя назоўнікі, іх правапіс.	77
Правапіс не (ня), ні з назоўнікамі	81

ПРЫМЕТНІК

Прыметнік як часціна мовы	83
Якасныя, адносныя і прыналежныя прыметнікі, іх роля ў маўленні	84
Ступені параўнання якасных прыметнікаў, іх утварэнне і ўжыванне	86
Скланенне якасных і адносных прыметнікаў	88
Скланенне прыналежных прыметнікаў	91
Асноўныя спосабы ўтварэння прыметнікаў	94
Прыметнікі з суфіксамі ацэнкі, сфера іх ужывання, правапіс	95
Прыметнікі з суфіксам -ск- , іх правапіс.	96
Правапіс -н- і -ни- у прыметніках	98
Утварэнне і правапіс складаных прыметнікаў.	100
Правапіс не (ня) з прыметнікамі	102

ЛІЧЭБНІК

Лічэбнік як часціна мовы	105
Лічэбнікі колькасныя і парадкавыя, зборныя і дробавыя	106
Простыя, складаныя і састаўныя колькасныя лічэбнікі, іх скланенне, ужыванне і правапіс	107
Скланенне, ужыванне і правапіс парадкавых лічэбнікаў.	113
Скланенне, ужыванне і правапіс зборных лічэбнікаў.	116
Скланенне, ужыванне і правапіс дробавых лічэбнікаў	117

ЗАЙМЕННІК

Займеннік як часціна мовы.	
Разрады займеннікаў па значэнні (азнаямленне)	120
Змяненне займеннікаў, іх утварэнне і правапіс.	
Асабовыя займеннікі	121
Зваротны займеннік	122
Прыналежаўныя займеннікі	123
Указальныя займеннікі	124
Азначальныя займеннікі	126
Пытальныя і адносныя займеннікі	127
Няпэўныя займеннікі	129
Адмоўныя займеннікі	130
ПАЎТАРЭННЕ І СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ Вывучанага за год . .	133
ЛІТАРАТУРА	140